

Madary Kamill

A kultúra Skandináviában

Irodalom

Az óészaki irodalom mindkét ága, az óizlandi és az ónorvég irodalom egyaránt a több száz éven át eleven szájhagyomány szelektáló és tisztító hatásának majd a viszonylag korai (XII-XIII. század) lejegyzésnek köszönheti fennmaradását. E szájhagyomány legterjedelmesebb részének leírt formája az ún. *Verses Edda*; összesen mintegy 12 000 sorával az 1639-1643 között felbukkant ún. *Codex Regiusban* marad fenn, amelyet 1750 körül írtak, de amely már feltehetően egy néhány évtizeddel korábban leírt változat másolata. A *Verses Edda*, minthogy anyanyelven íródott, egyedülállóan ábrázolja a népvándorlás kori keleti és déli germánokat (gótok, burgundok, frankok) az északi viking kori demokráciát és a X-XIII. századi skandináv állapotokat.

Az *eddikus* költészet mellett hamarosan kifejlődik a *thulr* (varázsdal és nemzetiségi epika) műfaja, majd ebből kialakul az udvari *szkald* költészet. *Snorri Sturluson* (kb. 1178-1241) érdeme, hogy a kora költői nyelvét és annak versformáit egy költőknek szánt tankönyvben és antológiában, az ún. *Próza Eddában* írja le. *Snorri* másik jelentős műve a norvég királyokról szóló sagák gyűjteménye, a *Heimskringla*. A megtörtént eseményeket rögzítő saga-irodalom formái az egyszerű epizódyszerű történettől (thattr) egészen a regényhez hasonló bonyolult szerkezetig váltakoznak. Egy közülük (az Egils saga), az első jelentős izlandi költő, *Egill Skallagrímsson* (kb. 910 - kb. 990) életének epizódjait eleveníti fel és költeményeinek egy részét is megőrzi. Az óészaki próza természetéhez sorolhatók még a latin nyelvű krónikaszerű művek, a norvég és izlandi legendairódalom és az izlandi történetírás alkotásai: az *Islendingabók* (Izlandiak könyve, 1136) és a *Landnámabók* (Honfoglalás könyve, 1200). Az izlandi nyelven írott művek gyakori olvasása a későbbi évszázadokban, a sziget viszonylagos izoláltsága és a más civilizációkkal való ritka érintkezés következtében olyan újjizlandi nyelvet hozott létre, amely az európai nyelvek közül egyedülállóan csekély mértékben különbözik óizlandi eredetijétől.

A dán fennhatóság éveit (1380-1912) az izlandi irodalom legfőbb formái a népköltészet és a líra. A népköltészet legjelentősebb műfaja a *rimur* (balladaszerű elbeszélő költemény), amely a több mint fél évezred alatt is alig változott formailag. A prózairódalom jelentős alkotása a két bibliafordítás (1540 és 1584). A XVII. század művelődéstörténetében kiemelkedő *Arni Magnússon* (1663-1730) munkássága, aki elkezdte az óészaki irodalom rendszeres gyűjtését és kutatását. 1773-ban felállítják Izlandon az első világi nyomdát, megalakul *Izlandi Irodalmi Társaság* (1816) és évente megjelenő irodalmi folyóirat indul. Az Izlandot is megérintő romantika újra felfedezi az óészaki költészetet és a népköltészetet. Jelentős lépés az óészaki költői nyelv szótárának (*Lexicon poeticon*, 1860) megalkotása valamint az izlandi népmesék gyűjteményes kiadása (1862-1864).

A XX. század elején önállósult ország irodalmában tükröződik a modern kor felgyorsult fejlődésének minden lényeges jelensége: társadalmi problémák, gazdasági válság, munkásmozgalom, hagyomány és korszerűség összecsapása. Főként a költészet képviselői ismertek az ország határain túl is (Steinn Steinarsson, Snorri Hjartarson, Hannes Sigfusson, Hannes Pétursson, Stefan Hördur Grimsson, Thors-teinn frá Hamri). 1955-ben megalakul az *Izlandi Nemzeti Színház*, ahol drámai kísérletekkel jelentkeznek a XX. század talán két legjelentősebb izlandi regényírója, *Gunnar Gunnarson* és a Nobel-díjas *Halldór Laxness* is.

A legutóbbi évek sokszínű útkereső kísérleteiből kiemelkedik még a nemzetközileg is ismert *Thor Vilhjalmsson* egyéni hangú prózája.

Az ónorvég nyelv nagyjából az óizlandival volt azonos, majd a XIV. században, a Dániával való unió kezdetén indult el sajátos, kettős fejlődése útján, amelynek eredményeképpen a XIX. század végére két egymástól jól elkülöníthető nyelv alakul ki: a dán nyelvre alapozó, a fővárosban és az ország keleti részében elterjedt állami nyelv a *riksmål* (ország-nyelv), illetve annak írott formája, a *bokmål* (könyv-nyelv), és a dántól független, az ország nyelvjárásaiból, a norvég nyelvi és kulturális sajátosságok figyelembevételével kialakított és normatívnak elfogadott *nynorsk*. A két nyelv összeolvasztására tett kísérletek azért is sikertelenek, mert az egyik egy elfogadott, kialakult szókincsű, irodalmi nyelv (bokmål), de a másik, a sokak által elfogadott, ugyancsak saját nyelvtannal rendelkező és irodalmi közlésre használt, *nynorsk* nem beszélt nyelv; valójában, különféle helyi dialektusok állnak mögötte.

A rúnafeliratokon, illetve latin betűs kéziratokban fennmaradt középkori norvég irodalom jó része szinte elválaszthatatlanul összefonódik a IX-XIII. század között keletkező izlandi irodalommal. A Verses Edda egyes részei (Hávamál, Rigsthula) ki-mutathatóan norvég eredetűek, és ugyanez mondható el a norvég feudális udvarokhoz köthető *szkald* költészetről. A középkori, eredetileg is norvég irodalom, egyetlen jelentős alkotása a dialógusformában írt *Konugs skuggjá* (XIII. század), az európai divatot követő *Speculum Regale* (Királyok tükre) műfájának norvégiai reprezentánsa.

A nemzeti irodalom folytonosságát a népballadák őrzik meg legjobban. Témájuk történelmi, lovagi, vallásos, mágikus, harci és tréfás-gúnyolódó. Óészaki motívumokon kívül francia, angol, skót közvetítéssel középkori európai legendákat is feldolgoznak. A népballadákhöz hasonló küldetést képviselő ónorvég népmeséket a XIX. század 40-es éveiben gyűjtik össze és adják ki.

A XVI. században, a reformációt követően, a norvég nyelv helyét egyre inkább a dán váltja fel. A humanizmus irodalma főként történeti és helytörténeti munkákkal jeleskedik. A XVII. század egyetlen kiemelkedő költője, *Petter Dass* (1647-1707), aki műveiben vaskos, parasztian archaizáló norvégos nyelvvezettel elegyítette humanista mondanivalóját.

A XVIII. század felvilágosodott abszolutizmusának légkörében érik be *Ludvig Holberg*, „Észak Molière”-je, akit Dánia és Norvégia egyaránt magáénak tekint. A közös irodalom másik nagy alakja, a holbergi szatirikus hagyomány folytatója, *J. H. Wessel* a bohém városi költő, aki a Koppenhágában szerveződő Norvég Társaságának (1772) is tagja.

A norvég nemzeti irodalom a romantika jegyében *H. Wergeland* és *J. S. C. Welhaven* eszmeileg egymásnak ellentmondó, de egymást kiegészítő költészetével indult. A nyelv és az irodalom művelése a politikával is összefonódik. *Camilla Collett* és *A. O. Vinje*, a XIX. század derekán, a realista regényírás előfutárai. A norvég irodalom világirodalmi áttörésének elméleti előkészítője, az európai hírvető *Georg Brandes*, a realizmus és naturalizmus nagy dán teoretikusa. Az áttörés hátterében „a történelmi-földrajzi perifériára szorult, a szabadparaszti hagyományokat még nyárs-polgáriságában is őrző társadalmat főként erkölcsiségében megbolygató kapitalizálódás állt”. A kor kiemelkedő írói: *Björnstjerne Björnson* regény- és drámaíró, a nemzeti himnusz, népi elbeszélések és társadalmi tragédiák szerzője; *Henrik Ibsen*, a polgári társadalom hagyományos családi kereteinek felbomlásáról tudósító drámaíró; *Jonas Lie*, a norvég lélekelemző, impresszionisztikus próza képviselője; *A. L. Kiellend*, a radikális, baloldali satirikus regények írója. Ezt az irodalmi vonulatot követi még a kiváló realista elbeszélő *H. E. Kinck* és *A. Garborg*, a szociális és vallási mozgalmak krónikása. A századvég első jelentős nynorsk írója, *Olav Duun*, a monumentális parasztregegyet történelmi és pszichológiai elemekkel gazdagítja.

Már XX. századi jelenség *Knut Hamsun*, aki az intuíció és spontaneitás erényeit olykor túlzásba vivő, bár nagysikerű regényeiben, már a kezdetekben is támadja a realista iskolát. Hamsun a tudatalatti ábrázolója, aki a tudatosnak látszó szociális elégedetlenség kifejezésétől egészen az irracionális társadalomellenességig jut el. A századelő újrealista iskolájának regényírói *Peter Egge*, az észak-norvég halászok életét ábrázoló *Johan Bojer* és *Sigrid Undset*, aki a nők társadalmi helyzetének történelmi okait, vallási-etikai problémáit is elemzi. *J. Falkberget* és *K. Uppdal* műveivel megjelenik a norvég szocialista irodalom is.

A két világháború között a radikális, baloldali írók a *Mot Dag* (Virradat) című folyóirat körül csoportosulnak. A csoport legjelentősebb lírikusai *A. Øverland*, *Nordahl Grieg* és *R. Nielsen*, de innen indult *Sigurd Hoel* marxista kritikus és regényíró és a norvég dráma megújítója, *H. Krog* is.

A második világháború utáni időszakban a nemzetközi értékek felé való orientálódás és a különféle világnézetek egymás mellett élése a jellemzők. A nynorsk nyelven szimbolikus, lélektani regényeket író *Tarjei Vesaas*, a pszichoanalitikus ábrázolás dán származású mestere *A. Sandmose* és a jelentős stílisművész *Johan Borgen*, a próza legkiválóbb képviselői. Az 1920-as, 1930-as években született írók közül, elbeszélőként egyedül *J. Bjørneboe* jelentős. Mellette költők sora jelentkezik; közülük *S. Mehren* és *G. Johannesen* kiemelkedő. Ugyancsak jelentősek a negyvenes években született írók közül *J. E. Vold*, *Dag Solstad*, *Einar Økland*, *Espen Haavardsholm*.

A dán nyelv a germán nyelvcsalád északi csoportjának keleti ágából alakul önálló irodalmi nyelvvé, a IX-X. század során. A középkori dán irodalom az óizlandi és ónorvég próza és költészet mellett szegényesnek tűnik. Az első írásos emlékek *rúnafeliratok*. Az első jelentős dán író *Saxo Grammaticus* (kb. 1140-1150-1200), latin nyelven írt *Gesta danorum* (A dánok története, kb. 1185-1200) című munkája 16 kötetben a dánok történetét dolgozza fel, a kezdetektől 1185-ig. Történeti értékén túl azért is jelentős, mert forrásul szájhagyományként élő mondákat, verseket és izlandi

ságakat is felhasznált. Elsőnek dolgozza fel a Hamlet-mondát. Az első dánul nyomtatott könyv a *Den danske Rimkronike* (Dán verses krónika, 1495). A XVI-XVII. század folyamán népballadákat (Folkeviser) jegyeznek le és gyűjtenek össze.

A reformáció irodalma egy anyanyelvű és egy humanista latin nyelvű ágra oszlik. Megjelenik a Biblia dán fordításban (1550), jelentős anyanyelvű zsoltárköltészet bonkatozik ki, megindul az egyházi-iskolai színjátszás. A nemzetközi híru humanista tudós *Tyge Brache* (Tycho de Brache 1546-1601) szép latin nyelvű elégiákat ír, *Vedel* és *Arild Huitfeldt Saxo* történetírói munkáját folytatják.

A barokk irodalom Dániában a központi hatalom támogatója. Legjelentősebb alkotói *Anders Christensen Arrebo*, a fordító és eposzíró, és *Anders Bording*, az alkalmi költészet első dán képviselője. A fokozódó német nyelvi és kulturális hatás az anyanyelv ápolására fordítja a figyelmet (Worm testvérek).

A felvilágosodás és klasszicizmus norvégiával közös dán alkotója *Ludvig Holberg*, aki drámaírói és színházalapító tevékenységén túl, angol filozófián és francia esztétikán pallérozódva, hat a dán történetírás és filozófia további fejlődésére is. Holberg tevékenységét többször is keresztelte a számos vonásában kultúraellenes pietizmus, amely azonban serkentően hatott a zsoltárköltészet további fejlődésére. A két ellentétes irányzat eredménye, hogy a XVIII. század végén, az ún. germán reneszánsz idején, újra felfedezik az óészaki kultúrát és mitológiát. A korszak legsokoldalúbb alkotója *J. Ewald*. A francia forradalom hatása mérsékelten érvényesül Dániában. A klasszikából romantikába tartó korszakban felvilágosodás és szentimentalizmus, klasszicizmus és preromantika él együtt a forradalmi lelkesedéssel és a német kultúrorientációval. Ezt hordozza magában *J. I. Baggesen* költészete és prózája.

A dán romantika legjelentősebb költője *A. Oehlenschläger*. Munkássága eszmei alapját a német természetfilozófia, az óészaki irodalom eszményei, a nemzeti öntudat és gazdag természetszimbolika jelentik. *N. F. S. Grundtvig*, költő, történész és fordító elsősorban egyház- és iskolaszervező munkájával (grundtvigiánizmus) tette magát emlékezetessé. A Holberg utáni színjátékírók közül a legjelentősebb *J. L. Heiberg*. *S. S. Blicher* hol realista, hol mitizáló romantikus népiessége, amely a paraszti rétegeket emelte a dán irodalomba, a mai napig is él az irodalmi tudatban. Blicher felfogását vallja *J. V. Jensen*, *M. A. Hansen* és *J. Nielsen* is. A XIX. század jelentős dán alkotói még a világhíru meseíró *H. C. Andersen* és *Sören Kierkegaard*, az egzisztencialista filozófia briliáns tollú „ösatyja”, valamint *M.A. Goldschmidt*, a lélekelemző próza századvégi mestere.

A realizmus és naturalizmus irodalmi irányzatainak uralma *Georg Brandes* nevezetes előadásorozatával (1872) indul meg. Brandes dán követői - *J. P. Jakobsen* és *H. Bang* impresszionista prózaírók, és különösen a kritikai realista *Henrik Pontoppidan*, aki talán a máig is legjobb dán regény, a Szerencsés Péter írója - a hit és hitetlenség közt örlődő ember- és művésztípus modern hangvételü, külföldön is ismertté vált ábrázolója. A népfőiskolák és a parasztság jelentőségének növekedésével hallatják hangjukat a szegényparaszti sorból származó írók. *Johan Skjoldborg* (1861-1936) és *Jeppe Aakjaer* (1866-1930). Szegényparaszti származású *M.*

Andersen-Nexø, a XX. századi skandináv próza társadalmilag talán legelkötelezettebb alkotója, aki munkásmozgalmi tárgyú regényeivel az északi proletáriradalom egyik úttörője.

A két világháború között erőteljesen fejlődő országban a különféle avantgárd irányzatok és a polgári humanizmus alkotásainak a sokféleségét találjuk meg, prózában és versben egyaránt. A legjelentősebb alkotók *J. Kristensen*, *N. Petersen* és *J. A. Schade*. A marxista írók a *Kritisk Revy* (1926-1928) című folyóirat köré csoportosulnak (*H. Kirk*, *O. Gelsted* és *H. Scherfig*). A fasizmus elleni harc egyesíti az értelmiség erőit. *K. Munk* drámaíró és két expresszionista költő *Gustaf Munch-Petersen* és *Marten Nielsen* a fasizmus elleni harc áldozatai.

A második világháború után a *Heretica* című folyóirat a világ dolgairól tudomást szerezni nem kívánó, esztétizáló hajlamú írók körének műhelye. Kibontakozik az idősebb nemzedék humanista prózája (*K. Blixen*, *H. C. Banner*), újra jelentkezik a szocialista irodalom és néhány új tehetség (*Halfdan Rasmussen*, *E. Knudsen*).

Az 1960-as évektől kezdve, az egzisztencializmus erőteljes hatása mellett tapasztalható az irodalmárok kísérletező kedve. A legjelentősebb alkotók *Ø. Sørensen*, *B. Andersen*, *K. Ritbjerg*, *I. Malinovski*. A szórakoztató, olcsó kiadványok tömeges megjelenítésével tapasztalható az irodalom bizonyos felhígulása.

Külön említést érdemel a Dániához tartozó Faerøer-szigetek irodalma. Az izlandival rokon, saját nyelvvel rendelkező, mintegy 35 000 lakosú szigetecsoport első irodalmi emlékei középkori népballadák, amelyek a hivatalos dán nyelvhasználat mellett, lejegyzésük idejéig (XVIII-XIX. század) szájhagyomány formájában maradtak fenn. A XX. században a faerøeri eredetű *J. F. Jacobsen* és *W. Heinesen*, akik hazai élményekről írnak dán nyelven, jelentős hírnévre tettek szert.

A svéd nyelv az északi-germán nyelvcsalád keleti ágából alakult ki és Finnország népességének egytizede is anyanyelveként beszéli. A középkori svéd irodalom szegényes írásos emlékekben: bár a fennmaradt rúnafeliratok száma itt a legnagyobb (2500), ezek ritkán irodalmi értékűek. A XIII-XVI. századból származó törvénykönyvek, a korai vallásos irodalom (legendák, példázatok, Szent Birgitta látomásai), a királyok uralkodását megörökítő *Konungastyrelsen* és az *Erikskrönikan* című verses krónika a legjelentősebb nyelvemlékek. A népköltészet balladáit, legendáit, dalait csak a XIX. században gyűjtik össze.

Az Újtestamentumot (1526) és az ún. Gustav Vasa Bibliáját (1540-1541), *Olaus és Laurentius Petri* (svéd nevükön *Olov* és *Lars Pedersen*) fordítják svéd nyelvre. Az első jelentős svéd költő, a harmincéves háború idején élő *L. Wivallius*. A XVII. század folyamán „a svéd költészet atyjának” is nevezett *G. Stiernhielm*, a *Wivallius* hagyományát követő *L. Lucidor* és *J. Runius* neve válik a legismertebbé.

Az angol empirikus filozófiára támaszkodó XVIII. századi természettudomány nagyságai *E. Swedenborg* és *Carl von Linné* az irodalomban is maradandót alkotnak. Az angol *Spectator* mintáját követve megjelenik a *Then Swänska Ärgus* (A Svéd Ärgus, 1732-1734), egy moralizáló, satirikus irodalmi hetilap, amely szerkesztője *Ø. van Dalin* intencióinak megfelelően, a felvilágosodás eszméit tolmácsolta. A század második felének világhírű költője *C. M. Bellmann* a III. Gusztáv képviselte felvilágosodott abszolútizmus idején alkot. Ehhez az időszakhoz fűződik a *Svéd Akadémia*

(1786) és a *Királyi Drámai Színház* (1788) megalapítása is. A kor jelentős költője, prózaírója és kritikusa *J. H. Kellgren*, valamint a francia forradalom eszméinek terjesztésével vádolt és száműzött *Thomas Thorild*.

A kialakuló romantika alkotói az *Auróra Szövetségben*, a *Phosphoros* című folyóirat körül csoportosulnak. Vezetőik *P. D. A. Atterbom* és *E. J. Stegnelius* költők és irodalomtörténészek. A romantika más követői a *Gót Szövetségben* az *Iduna* című lap körül tevékenykedtek. E csoportnak *Erik Gustav Geijer* (1783-1847) a vezető egyénisége. Az *Iduna* köréből kerül ki a svéd romantika legfőbb stílárís szintetizálója, a pogány ősközösség romantikus ábrázolója, a világhírű *E. Tegnér*. Megjelenik, az első modern napilap, az *Aftonbladet* (1830). Az új társadalmi törekvésekkel (feudalizmus ellenesség, szociális reformpolitika) szemben háttérbe szorul a konzervatív váló romantika. Így jut el *C. J. L. Almquist* és *J. C. Runeberg*, a finn irodalom svédül író óriása, a romantikától a népi realizmusig. A század derekán is jelentős költőgeneráció mutatkozik be *C. V. A. Strandberg*, *Carl Snoilsky* és *V. Rydberg* személyében.

August Strindberg (1849-1912) megjelenésével beszélhetünk modern svéd irodalomról. Sok műfajt (dráma, líra, önéletírás, zsurnalisztika, regény, elbeszélés, pamflet) művelő munkássága során még kultúrtörténeti, történelmi és irodalomtörténeti tanulmányok írására is vállalkozott. A kor szinte minden stílárís-művészi, világnézeti és társadalmi problémáját átélte, feldolgozta és műveibe ötvözte. A neoromantika két jelentős alkotója a radikalizmus ellenes arisztokrata *V. von Heidenstam* és a keresztény eszmeiségű lírai prózát író világhírű *Selma Lagerlöf*. A századforduló környékén Nietzsche és a miszticizmus eszméi uralkodnak a svéd lírában, de különösen *O. Hansson* és *Oscar Levertin* költészetét. Bellman hagyományait *G. Fröding* és *E. A. Karlfeldt* követik. A századforduló prózájában *Hjalmar Söderberg* és *Bo Bergman* a legjelentősebb egyéniségek. Az első jelentős proletárköltő *Dan Andersson* is ekkor tűnik fel.

A XX. századi svéd irodalomban a próza tör előre. *Y. Hjalmar Bergman*, *P. Lagerkvist* és *E. Johnson* személyében. A harmincas évektől kialakul az ún. proletárírók csoportja. A világnézetileg heterogén csoportosulás legismertebb reprezentánsai a *Fem unga* (Öt fiatal, 1929) című antológia szerzői *A. Lundkvist*, *H. Martinsson*, *Gustav Sandgren*, *Erik Askund*, *J. Kjellgren*. Hozzájuk sorolható még *V. Moberg* és az ún. napszámos iskola *Jan Fridegård* és *K. I. Lo-Johansson*.

Az 1945 utáni prózában *S.E. Arner* intellektuális érzékenysége, *S. Dagerman* egzisztencializmus iránti fogékonysága, *L. Alin* patetikussága a legjellemzőbb. *S.A. Lidman* és *J. Myrdal* riport jellegű szociológiai művekkel jelentkeznek a világ válságövezeteiből, a svéd „jóléti” lelkiismeret felébresztésére. *P. O. Sundman* a provincializmus, *L. Gyllenstein* a szkepszis és *P. O. Enquist* a drámai és prózai kísérletezés felől közelítik meg a svéd valóságot. Ebből a közegeből fejlődött ki a világhírű svéd film is, amelynek legfőbb képviselője *Ingmar Bergman*, jelentős prózaíró is. A XX. századi svéd líra, a nyelvi bezártság következtében, sokkal kevésbé ismert a világban. A finnországi svéd költészet jelentős képviselője a szimbolista *E. I. Södergran* (1892-1923), az expresszionista, forradalmár *E. R. Diktonius*, az „ezoterikus szimbolista” *V. Ekelund* és a nemzetközileg is jól ismert *G. B. Ekelöf* avantgárd

irányzatokat is kipróbált és azokból kiábrándult költészete talán a legjelentősebb. *E. Lindegren* és *K. Vennberg* a háború utáni közélet pesszimista szemléelői, akikkel egy szinten említhető a munkásköltő *F. Fridell* és a drámákat is író *L. Forsell*. A 60-as évek új generációja *G. Palm*, *L. Gustafsson* és *B. Håkansson*. A 70-es években értek jelentős íróvá *P. C. Jersild*, *Sven Delblanc* és *Tomas Tranströmer*.

A finn nyelv, a többi skandináv országtól eltérően a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik. A finnek gazdag szájhagyományként fennmaradt dalkincsét csak a XIX. században kezdik gyűjteni és lejegyezni. Az első finnországi írásos emlékek latin nyelvűek, jobbára vallási tárgyú énekek. Az első finn szövegemlék *M. Agricola* Ábécéskönyve (1543), aki az Újszövetséget (1548) is finn nyelvre fordította. Az évszázadokig tartó svéd elnyomás következtében a finn vallási irodalom megjelenésének nemcsak művelődéstörténeti, de politikai jelentősége is volt. A svéd befolyást erősíti a turkui egyetem alapítása (1640) is. Semmiféle finn iskola nem működik ezidőtájt. A kor minden irodalmi terméke svéd nyelven jelenik meg. A XVIII. század második felétől bontakozik ki a *fennofilek* (finnbarátok) mozgalma (*Daniel Juslenius*, *Henrik Gabriel Porthan*), amelynek a finn nyelv jogainak biztosítása és a finn művelődés terjesztése a fő célja. *Porthan De poési fennica* című művében hívja fel a figyelmet a finn népköltészetre. A nemzet öntudatra ébredésében jelentős szerepet játszik a finn nép, elsősorban Karjala, népdalkincséből összeállított eposz, a *Kalevala* (1835) megjelenése, amelynek anyagát *Elias Lönnrot* gyűjtötte össze.

A XVII-XVIII. század a finn nyelvű irodalom szempontjából eseménytelenül telik el. A nemzeti romantika kora hoz változást, de még a nemzeti érdekekért harcoló költők közül is többen (pl. Runeberg) svéd nyelven írnak. *Aleksis Kivi* munkásságával *A hét testvér* (1870) című regényével születik meg a modern finn próza és a mű mindjárt egy napjainkig ható erőteljes realista vonulat első darabja. Kivi módszere, a természet megszemélyesítésének sajátos formája, a későbbiekben többször visszatér a finn irodalomban, különösen a világhírű *F. E. Sillanpää* (1888-1964) regényeiben.

A XIX. század második felétől kezdődően *K. Kramsu* költészete, *M. Canth* és *Arvid Järnefelt* prózája szól a társadalmi haladás érdekében. A századforduló két nagy irodalmi áramlata a neoromanticizmus és a *proletárirodalom*. Az előbbi stílusirányzat gyakori témája a folklór és a mitológia, jellemző vonása az egyén belső világának túlhangsúlyozása, valamint társadalmi kérdésekben az utópia álláspontja. Reprezentáns műfaja a líra (*E. Leino*, *J. Linnankoski*, *Volter Kilpi*, *M. Jotuni*) A neoromantikus megkülönböztetést a realista elemek túlsúlyba kerülése következtében néhány irodalomtörténész indokolatlannak tartja, ezért ők inkább szimbolizmusról vagy korai expresszionizmusról beszélnek. A proletár irodalom első jelentős képviselői *Maiju Lassila*, *Kössi Kaatra* és *Kössi Ahmala*. A munkásforradalom bukása (1918) megtöri az irodalom progresszív vonalát. Esztétizáló törekvések kerülnek előtérbe, a lírában, konzervativizmus, nacionalizmus jelentkezik. Kivétel csupán *Sillanpää* és a radikális költő *O. Manninen*.

A harmincas években a radikális írók soraiból, az azonos című irodalmi évkönyv köré tömörülő *Fáklyavivők* társasága alakul ki. A csoport jelszava: „ablakot nyitni Európára”. Jelentősebb képviselői *Uuno Kailas* és *K. Sarkia*. A baloldali írók is létrehoznak Ék néven (1936) egy szervezetet. A szervezet fő feladatának a marxizmuson

alapuló társadalomkritikát tekintik (*Katri Vala, E. Pennanen, Arvo Turtiainen, Elvi Sinervo*).

A második világháború után jelentkező írók elsősorban az ország háborút előidéző politikáját és az ehhez társuló nacionalizmust bírálják (*V. Linna, V. Meri, Paavo Rintala, Pekka Luonela*). A negyvenes évek végén induló modernista költészet igazán az 50-es években bontakozik ki (*Maria-Liisa Vartio, E. L. Manner*). A lírikusok közül többen prózára térnek át a hatvanas években, amelyre a formák és próbálkozások sokfélesége jellemző (*P. Saarikoski, Juhani Peltonen, Hannu Salama*).

A hetvenes évek elejére aztán ismét szóhoz jut a tudatos társadalmi szerepet vállaló baloldali irodalom *Matti Rossi, Aulikki Oksanen és Marja Leena Mikkola* személyében.

Képzőművészet

Az izlandi művészet első jelentősebb korszaka a XI-XIII. századra esik. Festett kódekeket és az iparművészet különféle alkotásait ismerjük. Kedvelt díszítőelem a szalagfonat; és a különféle spirál formájú díszítések. Az izlandi művészet fejlődését gátolta a Norvégiával, majd Dániával való egyesítés. Sok műkincset széthordtak. Az eredeti formaelemek a XIV. századtól csupán a népi művészet formakincsében éltek tovább, egészen XIX. századig. Kiemelkedő, helyi jelentőségén túllépő modern művészeti alkotás a XIX-XX. század során eddig nem keletkezett.

Norvégia művészetének jellegzetes alkotásai a viking korból fennmaradt centrális fatemplomok, amelyeket általában vízszintes gerendákból állítottak össze és harangtornyuk külön állt. Faragott részeik ornamentikája a viking hajók állatdiszeire emlékeztet. Rokon ez a díszítőelem a parasztházak szalagdiszeivel és az ír miniatúrák díszítményeivel. A legrégebb ilyen templom valaha Garmóban állt (1030), de jó állapotban fennmaradt az Urnes-i templom (1060) a Sogne-fjordban, a goli templom (amelyet restaurálva Oslóban állítottak fel újra), Borglund rúnafeliratos temploma (1160), valamint Hitterdal és Hoprekstad templomai. A XII. században épült stavangeri román bazilika angol-normann hatásokat mutat. A norvég gótika legjelentősebb alkotása a trondheimi dóm, amely a XII-XIV. század között épült. A középkori templomok díszítőszobrászata az egyházi építészethez hasonlóan angol-normann hatásokat mutat. A középkori norvég *faszobrászat* korai alkotásai a bergeni, oslói és trondheimi műhelyekben jöttek létre, ezek azonban a XIV. században megszűntek. A XVII-XVIII. század legjelentősebb norvég szobrása *M. Berg* (1666-1739) főleg vallásos tárgyú reliefeket alkotott. A XIX. században a dán Thorvaldsen hatása volt érezhető. Norvégia legismertebb szobrása *G. Vigeland* (1869-1943) francia minták, főként Rodin követője volt. A norvég nemzeti festészet első jelentős mestere *J. C. C. Dahl* (1788-1857). A XIX. századi norvég festők főként Düsseldorfban tanultak. A század vége felé a művészeti élet központja számukra is Párizs lett. A XIX-XX. század legjelentősebb norvégfestője *E. Munch* (1863-1944), az expresszionizmus világszerte ismert nagysága. A két világháború között főként a monumentális falképfestészet virágzott, amely egyaránt használt fel szimbolikus és reális elemeket. A modern norvég festészetben egyaránt megtalálhatók a hagyományos és az

absztrakt törekvések.

Dánia területe az őskorban az európai kultúrák egyik virágzó központja volt. A régészek az újkőkorból származó hatalmas kőtömbökből álló sírokat találtak (megalith-kultúrák).

Jelentős Dánia bronzkorból származó leletanyaga is. A vaskortól kezdődően megjelenik a feltárt sírokban az itáliai majd a kelta eredetű művészeti leletanyag. A dán építészet első emlékeit a vikingek hozták léire. 1000 körül épült *erődítéseik* (Sjælland, Fyrkat, Aggersborg) maradványait a régészek hozták felszínre. Az egyházi építészet első alkotásai fából készültek. A középkori (XII. század) román templomok legszebb példái a jelenleg Svédországhoz (Skáne) tartozó lundi dóm, Viborg és Ribe dómjai. A téglaeépítkezés 1160 körül jelentkezett Dániában (Soro és Ringsted templomai). Az ugyancsak 1160 körül elkezdett Roskilde-i katedrális, több dán király temetkezési helyét már gót stílusban fejezték be. A lübecki Mariankirche hatását viseli magán a dán gótika legjelentősebb műve az Odense-i Szt. Knud téglatemplom (1300 körül épült). A XVI. század nemesi várépítkezéseinél megjelent Dániában a reneszánsz stílus is. A királyi építkezések a Kronborg kastéllyal indultak meg (1577), majd a XVII. század első felében, IV. Kristian uralkodása idején Koppenhágában megélné a építészeti tevékenység. A XVII. század legjelentősebb építésze *L. van Haven* (1630-1695). A XVIII. század két kiváló dán építésze *N. Eigtved* /1701-1754) és *L. de Thura* (1706-1759). Utóbbi tervezte a XVIII. századi dán építészet főművét, az Amalienborg-kastélyt (1749-1760), amely azóta is a dán királyi család rezidenciája. A XVIII. század második felére és a XIX. század elejére a klasszicista építészeti stílus elterjedése jellemző. A múlt század végén a historizmus uralkodott, majd a századfordulón a nemzeti romantika hódított teret. A historizmus és a romantika végül az újklasszicista irányzatban ötvöződött. A 20-as, 30-as években a polgári kislakóház-építés lendült fel, majd a funkcionalista építészeti törekvések kaptak teret. Mindvégig megmarad az épület és környezete harmóniájára való törekvés.

A dán szobrászat korai formai elemei a viking korban alakultak ki. A kereszténység elterjedése után az egyházi szobrászat virágzott. Mintegy 1500 homokkő reliefekkel díszített román stílusú keresztelő medence maradt fenn. A gótika idején a kőszobrászatot faszobrászat váltotta fel. A reformáció elterjedése után a szobrászat jóformán csak a síremlékplasztikában jelentkezett. A dán szobrászat máig is legjelentősebb, iskolateremtő mestere, *B. Thorvaldsen* (1770-1844) a klasszicizmus idején jelentkezett. Életműve legjavát a koppenhágai Thorvaldsen Múzeum őrzi, amelyet még a művész életében kezdtek építeni. A XIX. század második felének dán szobrászai Párizsban tanultak. A festő *J. F. Willumsen* (1863-1958) szobrászatban is a szimbolizmus úttörői közé számít. A jelenlegi dán szobrászat alkotóinak egy részét a természeti látvány foglalkoztatja, de megtalálhatók az absztrakt művészet hívei is.

A XVI. századig csak a középkori templomok freskóképei képviselik Dánia festészetét. A reneszánsz és barokk jelentős alkotásai főként külföldi (németalföldi) mesterektől származnak. A dán festészet fellendülése a XVIII. század közepére tehető, amikor a Művészeti Akadémiát megalapították. A múlt század harmincas éveiben a naturalista ábrázolásmóddal szemben romantikus áramlat bontakozott ki. A XIX. század második felében a francia festészet, különösen az impresszionizmus és

Gauguin hatása jelentkezett Dániában. Ugyanakkor a Dánia északi részén működő ún. *Skagen iskola* festőinek működésével a dán nemzeti festészet kialakulása is megkezdődött. A századforduló körül a dán szimbolizmus kiemelkedő mestere, a már szobrászként is említett, *J. F. Willumsen*. Ugyancsak ez idő körül fejlesztette tovább egy Fyn-szigeten dolgozó festőcsoport az impresszionizmus eredményeit. 1915-ben megalakul az ún. *Grønningen festőcsoport*, akik ugyancsak szorosan kapcsolódnak az impresszionizmushoz. A kubizmus és konstruktivizmus rövid ideig hatott Dániában. Napjainkban hagyomány és modern irányzatok sokfélesége egyszerre jellemző a dán festészetre.

Svédország területe már a bronzkorban a sziklarajz-művészet egyik legjelentősebb központja. A keresztény művészet legkorábbi alkotásai *fatemplomok*, amelyek a XI. század végéről maradtak fenn (Gotland, Lund). Ma is ép állapotban lévő fatemplom csak a XIII. századból ismeretes (hedaredi kápolna). A korai kereszténység vallási központja Sigtuna volt, ahol három nagyméretű templom romjai (Per, Olav és Lars) maradtak fenn. Ezekhez hasonló stílusjegyek maradtak fenn az ó-uppsalai korai katedrálison is, amely az előbbiekhöz hasonlóan ugyancsak a román építészet jegyeit viselte. Nyugat-Svédország építésze ugyanakkor inkább angol-normann, majd később német mintákat követett. A XII. században a lundi katedrális építőműhelye lett az ország művészeti központja. A XII-XIII. század élénk templomépítészeti tevékenységéből kimagaslik a gazdag Gotland-sziget építésze (Visby-i dóm). A *svéd gótika* kezdeteit a cisztercita rend burgund stílusban emelt templomai határozták meg (Közép-Svédország). A XIV. század végétől az 1600-as évek elejéig a német építészet hatott legerősebben Svédországban. A késő gótika szép csarnoktemplomai - Örebro, Strängnäs, Westerås, Säderköping - találhatóak meg. A XIV. századvégi svéd egyházi építészet monumentális alkotása a vadstenai Szt. Brigitta-rend kolostora. A világi építészet korai példája, a ma is álló Visby-i városfal. Az erődítmények egyik típusa a kerek vagy négyszögletes hadicélokot szolgáló kőtorony (Kalmar, Borgholm, Helsingborg). Ezt olykor várárokkal is megerősítik (stockholmi torony). A másik őstípus a késő középkori vár őse, az esetenként védőművekkel megerősített kő vagy fa lakótorony. I. (Vasa) Gusztáv és a reformáció idején, az egyházi birtokok elkobzása után a király lesz a legfőbb mecénás. A század közepe felé terjedni kezd a reneszánsz stílus. Az első jelentős alkotás Gusztáv négy-saroktoronyos, megerősített gripshomi kastélya. A XVII. század során, Svédország hatalmának növekedésével együtt az építészeti tevékenység is megélénkül. A főúri építkezések legkeresettebb tervezője *J. de La Vallée* (1620-1696). Közéleti teendői miatt művei jelentős részét *id. N. Tessin* (1615-1681) fejezi be, akinek fő művei a drottningholmi kastély és a stockholmi állami bank (1676). A XVIII. század legjelentősebb építészei *C. Hårlemann* és *K. Adelkrantz* voltak. A XIX. században Stockholm nagyszámú új építészeti alkotással gyarapodott. Divatos történelmi stílusokban építkeztek. Az ezt felváltó sajátos svéd nemzeti stílusirányzat legfontosabb képviselői *I. G. Clason*, *C. Westman*, és *R. Oestberg*. Utóbbi dekoratív tervező munkássága Stockholm egész városképére rányomja bélyegét (a Mälartó partján fekvő városháza). Ezt követően a klasszicizmus (stockholmi Zenepalota, 1923-1926) majd a funkcionalizmus alkotásai jelentősek.

A svéd szobrászatban a nyugatabbra fekvő skandináv országoknál tovább maradtak

fenn a pogány kori hagyományok. A lundi katedrális építőműhelyében és a gotnandi mesterek körében jelentek meg az első keresztény-román kori motívumok. A gótika kőszobrászatára francia és német, a faszobrászatra a kora gótikától kezdve német mesterek hatottak. A késő gótika szobrászatán Párizs és Reims közvetlen hatása érezhető. A XV. század minden jelentős szobrászati műve, elsősorban a szárnyas oltárok, lübecki mesterek művei. A korszak legjelentősebb alkotása, a lübecki *B. Notke* nevéhez fűződő stockholmi Szt. György-szobor. A síremlék-készítés központja, a XVI. század folyamán, a vadstenai kolostor műhelye lett. A kor legjelentősebb építész-szobrásza, a flamand *W. Boy* (1520-1592) dolgozott itt. Legfontosabb műve Vasa Gusztáv vörösmárványból és alabástromból faragott pompás síremléke, az uppsalai katedrálisban. A XVII-XVIII. század folyamán is külföldről jött művészek dominálnak a svéd szobrászatban. A hosszú itáliai és párizsi tartózkodás után hazatért *J. T. Sergel* (1740-1814) a klasszicizmus témáit dolgozza fel, de rendkívüli invenciókkal. A XIX. század nem hozott rendkívüli tehetséget a svéd szobrászatban. A század második felének kitűnő naturalista zsáner- és portrészobrásza *P. Hasselberg* (1850-1894) neve azonban mindenképpen említést érdemel. A XX. század elejének *C. Milles* (1875-1955) és *C. J. Eldh* (1873-1954) voltak a legjelentősebb szobrászegyéniségei, akik az egész svéd szobrászatra hatást gyakoroltak. Jelenleg megtalálható a svéd szobrászatban a modernizmus minden árnyalata.

Csak a XV. századtól, a falfestészetben beszélhetünk sajátos svéd karakterről. E vidám dekorációs törekvés központja a század végén Uppland, és legjelentősebb mestere a valószínűleg német származású *Albertus* festő (1473-1509). Elsősorban Biblia Pauperumot ábrázoló falfestményeket alkotott. A reneszánsz behatolásával az udvar vált az első számú megrendelővé. A későbbiekben kevés hazai tehetség jelentkezett a svéd festészetben. A legjelentősebb alkotók (németalföldiek, németek, franciák) külföldről jönnek. A XIX. század végén bukkan fel néhány eredeti tehetség. Közülük *A. Zorn* (1860-1920) emelkedik ki, az intenzív lokálszínre realista mestere. *A. Strindberg*, a svéd modern irodalom legnagyobb egyénisége is felhívta magára a figyelmet, dilettáns, de erőteljes hatású expresszionista műveivel. Az avantgardista törekvések közül főként Fauves és Matisse művészete hatott a hazai modern irányzatokra. A 20-as, 30-as évek termékeny expresszionizmusa erőteljes német hatásokat mutat. Napjaink festészetében, amely a konkretizmus jegyében alakul, a legtisztább kifejezési formát *O. Baertling* hozza.

A legkorábbi időkből megmaradt finn templomok a XIII. századból származnak. A finn *kőtemplomok* egyszerű épületek, általában hatalmas gránittömbökből épülnek, magas, meredek tetejük is fokozza monumentalitásukat. Téglatemplom már a XIV. század végén is épült (Pernaja temploma, kb. 1390). A *világi építészet* első emlékei várak (Turku, Hämeenlinna, Olavinlinna). A reformáció tanainak terjedése visszavetette a művészeteket, a népművészet jut erősen érvényre. A XVII-XVIII. században fatemplomokat építettek. Finnországban nagyszabású építőtevékenység csak a Svédországtól való elszakadás után indult. E kor vezető építészé *C. L. Engel* (1778-1840) volt. Helsinki városképén erőteljes nyoma mutatkozik Engel munkásságának pl. az Egyetem épülete, (1818-1832). A múlt század első felének klasszicizmusa után a század második felére az eklekticizmus válik uralkodóvá. Különbféle, külföldről át-

vett, hivalkodó stílusirányzatok határozták meg Helsinki belvárosának képét. A huszadik század elején a nemzeti romantika terjedt el. E stílusirányzat legfőbb ideológusa *A. Gallen-Kallela* festőművész volt. Katedrális (Tampere), bankház, a Hitelszövetkezet székháza (Helsinki) épült ebben a stílusban. A XX. század első évtizedében megjelenik a funkcionalizmus irányzata is. Az új építőanyagok (beton, vas, üveg) jobban megfelelnek a modern építészet követelményeinek. Az akadémikus klasszicizmus csúcspontja és utolsó akkordja a helsinki Parlament épülete (J. S. Sirén, 1931). A húszas évek kísérletezői között megemlítendő *E. Bryggman* neve, és erre az időre esik *Alvar Aalto* fellépése is. Az általa teremtett új irányzat első jelentős alkotása Paimio Tbc-szanatóriuma (1933). Aalto és követői és velük a finn építészet világszerte elismerést váltottak ki. A finn szobrászat önálló fejlődése, festészethez hasonlóan, csak a XIX. században indult meg. Az első nemzetközileg is elismert finn szobrász *W. Aaltonen* XX. századunk tízes éveiben kezdett el alkotni. Gránitszobraival sajátos, a szép mozgást jól kifejező technikát alakított ki. A festészetben a középkori mesterek csak helyi jelentőségre tettek szert. A XIX. században a Finn Művészeti Egyesület majd a Finnországi Művénytársulat megalakulásával, az Ateneum kiállítások céljára való megnyitásával a portré- és a holland és itáliai mesterek ihlette zsánerfestészet indult fejlődésnek. A század közepe felé a tájképfestészet indul fejlődésnek (*W. Holmberg* és a köré csoportosult, Düsseldorfban tanult festők).

A finn festészetnek *A. Edefelt* (1854-1905) szerzett nemzetközi hírnevet, aki történeti festményein Finnország történelmének nagy eseményeit ábrázolta. Ő közvetíti Finnországba a francia modern festészet eredményeit is. *E. Järnefelt* (1863-1937) kiváló portréiról és népi életképeiről híres. A finn festészet legkiemelkedőbb alakja *A. Gallen-Kallela* (1865-1931). A francia modern stílusirányzatokon nevelkedik. Számos kompozíciójának a Kalevala az ihletője - és ehhez alakította ki szimbolikus stílusát. A múlt század hetvenes éveitől a finn iparművészet is fejlődésnek indul. 1875-ben megalakul a Finn Iparművészeti Szövetség. A századforduló iparművészetére legjobban az angol szecesszió (J. Ruskin, W. Morris) hat. A finn művészet egyes nagy mesterei az iparművészet területén is nagyot alkottak: *A. Gallen-Kallela* (faliszőnyeg), *Finch* (művészi kerámia), *A. Aalto* (modern bútortervek).